
Obrona pracy doktorskiej Jana Dąbrowskiego z Warszawy

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 565-568

1964

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

OBRONA PRACY DOKTORSKIEJ JANA DĄBROWSKIEGO Z WARSZAWY

W dniu 11 listopada 1964 r. na posiedzeniu Rady Naukowej Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk w Warszawie odbyła się publiczna obrona pracy doktorskiej aspiranta IHKM PAN mgra Jana Dąbrowskiego pt. *Przedmioty metalowe z epoki brązu między dolną Wisłą a Niemnem*.

Po otwarciu posiedzenia przez prof. dra K. Majewskiego promotor pracy prof. dr W. Hensel przedstawił życiorys i dorobek naukowy doktora. Następnie Jan Dąbrowski podał główne tezy swojej pracy.

Praca obejmuje łącznie 536 stron maszynopisu, 15 map, 24 tablice i tabelę zestawieniową analiz chemicznych. Sam tekst zawiera 413 stron, ponadto w odrębnym tomie podano wykaz skrótów, 776 przypisów, zestawienie wykorzystanej literatury.

Ogółem rozprawa składa się z 11 rozdziałów. W rozdziale I omówiono cel, zakres i sposób opracowania, precyzując iż celem tym jest zebranie i usystematyzowanie całości znanych z tego terenu przedmiotów metalowych z epoki brązu oraz próba wyjaśnienia problematyki miejscowej produkcji metalurgicznej. Podstawę materiałową pracy stanowi około 900 przedmiotów z miedzi, brązu i złota pochodzących z ponad 300 miejscowości. Niestety olbrzymia większość materiału uległa zniszczeniu w czasie drugiej wojny światowej i znana jest obecnie tylko z literatury archeologicznej. Przedmioty te badane są przy możliwie najszerszym uwzględnieniu łańcucha kulturowego, co pozwala na podjęcie niektórych obserwacji z dziedziny mechanizmu zmian kulturowych, jak na przykład zapożyczanie i asymilowanie wytworów obcych. Granice badanego terenu wyznacza od IV okresu epoki brązu zasięg mazursko-warmińskiej grupy kultury łużyckiej, a ze względu na niemożność uchwycenia zasięgu wcześniejszych zespołów kulturowych dla tych obszarów, zasięg wytworów metalowych na północy i wschodzie. Granice południowa i zachodnia są stałe i przebiegają w przybliżeniu wzdłuż dolnej Wisły i granicy byłych Prus Wschodnich.

W rozdziale II omówiono pokrótce stan badań i literaturę przedmiotu, a rozdział III stanowi katalog materiałów, uszeregowanych alfabetycznie według miejsca znalezienia.

Rozdział następny (IV) zatytułowany *Analiza typów narzędzi i broni* obejmuje 55 grup zabytków, tj. siekierek, dłuć, czekanów i toporów, bereł sztyletowych, mieczy, sztyletów, noży, sierpów, grotów, przyborów toaletowych, surowca brązowego i pobocznik (łącznie minimum 484 przedmioty). Ponieważ rozpatrywanie genezy funkcji i techniki wykonania poszczególnych typów opiera się na wielu tych samych elementach, dążąc do maksymalnego skompensowania danych, połączono je w tym rozdziale wraz z opisem formalnym typu, jego analizą kartograficzną oraz w możliwych przypadkach metalograficzną.

Na tej samej zasadzie oparto analizę typów ozdób, zawartą w rozdziale V, który obejmuje ponad 400 przedmiotów należących do 61 typów (dokładna znana liczba 411). Są to: szpile, naszyjniki, bransolety, nagołenniki i naramienniki oraz pierścionki, zawieszki i paciorki, guzy, a także formy rzadkie,

jak figurka bóstwa, fibula, diadem, klamra do pasa. W rozdziale VI zatytułowanym *Datowanie poszczególnych typów zabytków*, omówiono chronologię względną rozpatrzonych powyżej typów w oparciu o analizę zespołów, w których zabytki takie występują, przede wszystkim na badanym terenie. W niektórych wypadkach oparto się na bardziej zawodnych wynikach analizy typologicznej. W rozważaniach tych główny nacisk położono na wyróżnienie tzw. „wyznaczników chronologicznych”, tj. form datowanych na jeden i tylko na jeden okres. Jedynie w sporadycznych wypadkach udało się badane formy powiązać bezpośrednio z datami chronologii absolutnej.

Podsumowaniem tych danych jest rozdział VII — *Systematyka datowania i chronologia absolutna*. Tę ostatnią próbuje autor określić w oparciu o dane uzyskane w rozdziale poprzednim, ustalone analizą C₁₄ daty dla obszarów możliwie bliskich naszemu oraz przez porównanie ze schematem chronologicznym J. Kostrzewskiego. Zestawienie wyników pozwoliło przyjąć schemat nieco odrębny niż na pozostałym terenie ziem polskich. Epoka brązu zaczyna się tu i kończy później niż na przykład na terenie Wielkopolski. W istocie na I okres epoki brązu datowany jest bezspornie tylko jeden zabytek, a pozostałe mogą, ale nie muszą przypadać na ten okres, ponieważ niektóre z nich znane są również z końcowej fazy neolitu polskiego, a inne z II okresu epoki brązu. Tak więc zabytki te, datowane niejednoznacznie, wskazują na konieczność przyjęcia początków epoki brązu na okres późniejszy, niż ma to miejsce na terenach bardziej południowych, tj. na czasy około 1500 lat p. n. e. Dla następującego po tej dacie okresu utrzymano nazwę okresu II, gdyż przewodnie formy pozwalają zsynchronizować go z II okresem epoki brązu według systematyki J. Kostrzewskiego. Z okresu tego pochodzi około 100 zabytków, niestety tylko 4 z nich znaleziono w zespołach zwartych. Około 1300 r. p. n. e. rozpoczyna się okres III, cechujący się tak wzrostem ilości zabytków jak i zespołów, zwłaszcza grobowych. Pozwoliło to na określenie wyznaczników chronologicznych tej fazy. Przy analizie niektórych zespołów stwierdzono, że występują one z 9 typami zabytków datowanymi ogólnie na III i IV okres epoki brązu. Ponieważ na naszym terenie brak jest zespołów pochodzących wyraźnie z początków IV okresu, wydaje się, iż można przyjąć współczesność późnej fazy środkowej epoki brązu na badanym terenie z początkami IV okresu na terenach bardziej zachodnich. Dlatego też dla końca okresu III na naszym terenie przyjmuje autor datę około roku 1000 p. n. e. Pośrednio koncepcję tę potwierdza fakt mniejszej o połowę, w stosunku do środkowej epoki brązu, ilości przypadających na ten okres zabytków. Ponadto dodać tu można, iż z IV okresu znany jest z tych terenów tylko jeden skarb. Początek V okresu, zgodnie z ostatnimi ujęciami, określono na lata około 850 p. n. e. Wśród materiału wyróżniono 18 typów zabytków będących wyznacznikami chronologicznymi dla tego okresu. Około roku 700 p.n.e. rozpoczyna się ostatni VI okres epoki brązu. Analiza wczesnych zespołów z zabytkami żelaznymi, pochodzących z badanego terenu pozwoliła stwierdzić, że brak tu jakichkolwiek śladów występowania żelaza przed końcem okresu halszackiego C. Wydaje się, że należy utrzymać proponowany już w literaturze termin VI okres epoki brązu, który trwa od około 700 do około 550 p. n. e. Wyróżniono 13 typów zabytków będących wyznacznikami chronologicznymi dla tego okresu. Koniec epoki brązu na tym terenie nie oznacza dużego spadku ilości występujących przedmiotów brązowych (16 typów zabytków występuje nadal we wczesnej epoce żelaza).

Rozdział VIII poświęcony jest zagadnieniom produkcji metalurgicznej. Wykorzystano tu wyniki 44 analiz chemicznych składu surowca, w tym tylko 10 spektrograficznych. Stwierdzono używanie brązów cynowych, a rzadko

antymonowych. Pochodzenie rudy miedzi jest określone zaledwie w kilku wypadkach: w grę wchodzi tereny Niemiec południowych, a być może także Śląska i Alp. Miejsca produkcyjna lokalna rozpoczyna się przypuszczalnie dopiero w III okresie, przy czym być może dopiero w okresie IV jeden wytwórca produkował więcej niż jeden typ przedmiotów. Zaznacza się wielka rola Pomorza które dostarczało wzorów, raśladowanych i rozwijanych przez producentów miejscowych. Wydaje się, że produkcja lokalna, tj. przede wszystkim sambijska mogła w pełni zaspokoić potrzeby odbiorców w promieniu 150—200 km dopiero przy końcu epoki brązu, a zachodnia część naszego regionu trwale korzystała z ośrodka wschodniopomorskiego.

Następny rozdział nosi tytuł *Przedmioty metalowe na tle całokształtu stosunków kulturowych*. Dla II okresu przyjęto hipotetycznie istnienie na badanym terenie kultury grzebykowej oraz (pokrewnej trzcinieckiej) ceramiki typu Juodkrante. Zestaw brązów tego okresu nie odbiega od zachodniopolskiego, a terytorialnie przedmioty te sięgają środkowego Niemna. W okresie III występuje tu kultura kurhanów o trudnym do ustalenia zasięgu (stwierdzono je głównie na Sambii, północnej Warmii i u ujścia Niemna), zaś przedmioty metalowe dochodzą do Dźwiny. Całość zabytków metalowych ma charakter łużycki, a wpływy tej kultury widoczne są też w ceramice oraz w obrządku pogrzebowym. Jest to prostą konsekwencją faktu, że tak cały surowiec, jak i wzory do produkcji metalurgicznej przychodziły na ten teren wyłącznie z obszarów kultury łużyckiej lub przez nie. W wyniku ciągłych kontaktów oraz już istniejących zbieżności następuje w IV okresie szybkie przejście łużyckiej ceramiki i obrządku pogrzebowego, ulegając od razu pewnym modyfikacjom w ramach nowopowstałej grupy mazursko-warمیńskiej, obejmującej zresztą także tereny Sambii. Ceramika i obrządek pogrzebowy wskazują na wyraźne związki przede wszystkim z terenami Polski środkowej i północnego Mazowsza. Słabiej czytelne, lecz trwalsze są wpływy ceramiki wielkopolskiej, w metalurgii zaś nadal dominują wpływy pomorskie. W okresie V obserwujemy niezakłóconą kontynuację zjawisk wcześniejszych; trwa proces przejmowania form ceramicznych, wyraźnie zaznacza się rola Sambii jako ośrodka produkcji metalurgicznej. W następnym okresie powoli zaczynają się ujawniać wpływy ceramiki kultury pomorskiej, poza tym w ogólnym obrazie kulturowym badanego terenu brak jest istotnych zmian. Cezura między epokami brązu i żelaza jest słabo zaznaczona; znać jeszcze długie trwanie form późnej epoki brązu.

Rozdział X *Problematyka gospodarczo-społeczna* stanowi zestaw hipotez, które w obecnej chwili zdają się wiązać bezpośrednio z przedstawionym materiałem. Pierwszym z omawianych zagadnień jest sprawa stosunków własnościowych. Wydaje się, że w obrębie badanych skarbów, można oprócz kilku zespołów o charakterze, być może, wotywnym, wyróżnić kategorie skarbów stanowiących prywatną własność użytkowników oraz własność kolektywną. Następnym zagadnieniem jest kwestia zróżnicowania ówczesnego społeczeństwa, w którym wyodrębnia się słaba liczebnie, ale posiadająca chyba znaczną pozycję społeczną, grupa wolnych odlewców, działających w dość ściśle ustalonej strefie. Odlewcy ci stanowią jedną z pierwszych uchwytnych empirycznie, a nie spekulatywnie grup społecznych w obrębie ówczesnych struktur rodowych czy plemiennych. Analizowany materiał dostarcza małej ilości bezpośrednich danych dotyczących zajęć ludności (oprócz wytwórczości metalurgicznej), z których za podstawowe przyjąć należy rolnictwo i hodowlę. Jednakże ich wzajemnej relacji nie da się ustalić.

Rozdział ostatni pracy — to krótkie podsumowanie wyników ze zwróceniem uwagi na powtarzalność pewnych układów cech na peryferiach kulturowych

oraz na próbę oceny wiarygodności uzyskanych wyników. Wydaje się, że na omawianym terenie nie nastąpiły w tym czasie zasadnicze zmiany podstawowego trzonu ludności, a tylko zmiana kultury. W całokształcie procesów kulturowych obserwujemy znaczną rolę wytworów metalowych, jako faktora różnorodnych zmian. Można powiedzieć, że badane materiały pozwalają na uchwycenie regionalizacji zjawisk kulturowych kultury łużyckiej dla Polski północnowschodniej i terenów przyległych, co wyraża się między innymi w odrębnościach proponowanego schématu chronologicznego.

Po przedstawieniu powyższych tez przez J. Dąbrowskiego głos zabrali recenzenci pracy:

Prof. dr J. K o s t r z e w s k i wyczerpująco omówił pracę, kładąc większy nacisk na omówienie realiów-zabytków (znanych mu m.in. z autopsji przedwojennych zbiorów muzealnych w Berlinie i Królewcu), które skłonny byłby nieco odmiennie zaszeregować typologicznie niż to zrobił autor pracy. Wyraził poza tym duże uznanie za pełną i przekonującą analizę w oparciu o dość trudne materiały.

Drugi recenzent prof. dr Z. R a j e w s k i zajął się omówieniem metodyki pracy — podkreślając bardzo dobrą i wszechstronną dokumentację pracy i jej wewnętrzną zwartość oraz czytelną konstrukcję.

W dyskusji nad pracą wziął udział m.in. prof. dr Konrad J a ż d ż e w s k i, który w oparciu o pracę J. Dąbrowskiego poruszył sprawę regionalnych systemów chronologicznych, których przydatność, jego zdaniem, jest stosunkowo mała i może prowadzić do dezorientacji.

Na zakończenie doktorant ustosunkował się do zawartych w recenzjach uwag oraz poruszonych w dyskusji zagadnień, podkreślając, że tezy zasadnicze jego pracy w niczym nie zostały podważone.

W wyniku tajnego głosowania Rada Naukowa IHKM PAN jednomyślnie przyjęła pracę doktorską i jednomyślnie nadała Janowi Dąbrowskiemu tytuł doktora nauk humanistycznych.

Opracował *Romuald Odoj*

